

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Maliye Nazırları (1838-1922)

Abdülhamit KIRMIZI*

I. Maliye Nezareti'nin Evrimi

ESKİ İDARİ KURUMLARIN reorganizasyonu ve modern bürokratik teşkilatların gelişmesi genellikle orduların reforma tabi tutulmasından sonra tecrübe edilmiştir. Mesela, Prusya'da Kral I. Friedrich Wilhelm zamanında (1713-1740) yapılan idari reformlar, yeni ordunun büyüyen finansal ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ordudaki teşkilatlanmayı ve disiplini örnek alan eski subaylar tarafından yürütülmüştür.¹

Ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren askerî alanda yapılan yeni düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin de mali organizasyonunun ve usüllerinin değişmesini gerektirmiştir. Yeniçeri, Acemi, Kapıkulu Süvari ve Bostancı ocaklarının lağvedilmesi, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* adlı yeni bir ordunun kurulması, tımarlıların bu orduya bağlı süvarilere dönüştürülmesi, merkez ve eyalet ordularının tek ve düzenli bir ordu halinde birleştirilmesi gibi düzenlemelerle askeri teşkilatın merkezileşmesi, mali teşkilatın da merkezileşmesini zorunlu kılmıştır.²

Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanı için yeni kaynak arayışına giren devlet, cizye zammını, ihtisab resmini, çeşitli mukâtaat ve emlak-ı hümayun hasılatını buraya tahsis etmekle bu gelir kaynaklarının daha önce bağlı olduğu *Darbhâne-i Âmire*'yi ve *Ceb-i Hümayun*'u zayıflatmış ve *Hazine-i Âmire*'yi güçlendirmiştir.³ Ancak Mansûre askerlerinin gelir-gi-

* Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisi.

1 Walter L. Dorn, "The Prussian Bureaucracy in the Eighteenth Century (III)", *Political Science Quarterly*, Vol. XLVII, No. 2, s. 267.

2 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII.yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul: Alan, 1986, s. 245-247.

3 Cezar, *a.g.e.*, s. 247-250.

der işlerinin yürütüldüğü *Mukâtaat Hazinesi* giderek büyümüş, Hazine-i Âmire'ye bağlı bir şube olmaktan da çıkarak Şubat 1827'de *Mukâtaat Nezareti*'ne dönüşmüştür. Ordu büyüdükçe masraflar ve gelir tahsisleri de artmış ve bu nezaret de Aralık 1829'da ikiye bölünmüştür: Hazine giderleriyle ilgilenecek bir *Masârifat Nazırlığı* kurulmuş, hazine gelirlerinin idaresi *Mukâtaat Nazırı*'na bırakılmıştır. Asâkir-i Mansûre'den başka, daha önce herbiri kendi nazırına sahip olan Asâkir-i Hâssa, Tophane, Cebehane, Mehtherhane masraflarının da Masârifat Nazırı'na bağlanması, bütün bu nezaretlerin lağvini gerektirmiştir.⁴

Mukataat Nezareti Ağustos 1834'te defterdarlığa tahvil edilmiş, Mukâtaat Hazinesi'nin adı *Mansûre Hazinesi* olmuş, nazır'a da *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Defterdarı* ünvanıyla müstakil buyrultu yazmak yetkisi verilmiştir. Eylül 1836'da Mansûre Mümeyyizliği kurularak, hesap işleri, Bab-ı Defteri bünyesindeki Baş Muhasebe Kalemî'nin, artık işlere yetişemez duruma düşen memurlarından nihayet alınmıştır.⁵ Bu arada Eylül 1835'te Hazine-i Âmire ile Darbhane-i Âmire'nin birleştirilmesiyle Şikk-ı evvel, sâni ve sâlis defterdarlıklarıyla Darbhane Nazırlığı ortadan kalkmış ve *Darbhane-i Âmire Defterdarlığı* kurulmuştur. Bu birliktelik Maliye Nezareti kuruluncaya kadar, yani yaklaşık 2,5 yıl sürmüştür.⁶

28 Şubat 1838'de bir Hatt-ı Hümayun ile artık *Defterdar* deyiminin kullanılmayacağı, *Maliye Nezareti*'nin ihdas edildiği ve vezaret rütbesi ve paşalık ünvanı verilen *Maliye Nazırı*'nın bütün hazinelerden sorumlu olduğu ilan edilmiştir. Böylece *Darbhane Defterdarlığı* son bulmuş; eski durumuna döndürülen Darbhane'den ayrılan *Hazine-i Âmire* de *Mansûre Hazinesi* ile birleştirilmiş; *Asâkir-i Mansûre Defterdarlığı* ise kuruluşundan 3,5 yıl sonra lağvedilmiş oldu.⁷

4 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren, 1993, s. 93-94; Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 252-258.

5 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 259-261. Akyıldız, *Tanzimat Dönemi...*, s. 95.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1988, s. 374; Cezar, , *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 262-264; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi...*, s. 95.

7 Ahmed Lütfi , *Ez Tarih-i Ahmed Lütfi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, (1874), c. 5, s. 104'de "Teşkil-i Nezaret-i Maliye" başlığı altında vezaret ünvanıyla Nafiz Efendi'nin Maliye Nezareti'ne dair Hatt-ı Hümayun süretinde şu cümleler yer almaktadır: "...ve Nafiz Efendi'nin umur-i defteri'de derkâr olan malumat ve mümâresesine mebni hazâin-i şâhânemizin cümlesine nezareti olmak ve Hazine-i Âmire'mizin dahi Mansûre Hazinesi'ne ilhakıyla ba'd ez-în defterdar tabiri terk olunarak Umûr-ı Maliye Nazırı itlak olunmak üzere rütbe-i vezaret ve paşalık ünvanı ile nezaret-i mezkûrenin müşarünileyhe tevcihi..."(fi 3 Zilhicce sene 1253). Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 264-265. Akyıldız, *Tanzimat Dönemi...*, s. 97

Ancak 8 Haziran 1839'da Maliye Nezareti lağvedilerek ikiye ayrılmış, *Hazine-i Amire Defterdarlığı* ile *Mukâtaat Hazinesi Defterdarlığı* tekrar ihdas edilmiştir. Beş ay sonra Tanzimat'ın ilanıyla iltizam kaldırılınca mukâtaat kelimesinin kullanılmaması kararlaştırılmış, Mukâtaat Hazinesi Mirî Hazine ile birleştirilerek *Hazâin-i Âmire* kurulmuştur. 20 Ocak 1840'ta alınan bu kararla Tanzimat icra olunacak bölgeler ile Tanzimat'tan müstesna bölgelerin mali idaresi birbirinden ayrılmış, *Hazâin-i Âmire Defterdarı* "usûl-i atîka"yı, *Umûr-i Maliye Nazırı* ise "usûl-i cedîde"yi yürütmekle görevlendirilmiştir. Böylece Maliye Nezareti tekrar kurulurken Tanzimat'ın mali açıdan uygulanmasını deruhde etmiştir. Bu uygulama sırasında muhassılların gönderdikleri vergileri ve diğer bazı kalemleri tahsil eden yeni bir hazine, *Maliye Hazinesi* ortaya çıkmış; Nisan 1840'ta padişahın ve hanedanın tüm varidâtının bu hazineye devrine ve kendilerine bu hazineden maaş ödenmesine karar verilmiştir. Nihayet 25 Mayıs 1840 tarihinde diğer hazineler ilga edilerek tüm varidât ve masraflar *Maliye Hazinesi'*nde birleştirilmiştir.⁸ Böylece çok hazineli dönem kapanmış ve mali merkezileşme yolunda geri dönülemeyecek bir noktaya gelinmiştir.

II. Maliye Nazırları⁹

A) Rütbeleri

Osmanlı Devleti'nde nezaretin 1838'deki ilk kuruluşundan 1922'ye kadar elli değişik devlet adamı maliye nazırı olmuştur.¹⁰ Bunlardan otuzu vezaret rütbesiyle, yani "paşa" olarak nazırlık yapmıştır. 1838-1909 arasındaki dönemde nezaret edenlerden beş "efendi" ve bir "bey" hariç, hepsi "paşa"dır. İstisnalardan Köse Hüseyin Hüsnü Efendi nazır olduktan kısa bir süre sonra vefat ederken, Mehmed Halid, Ebubekir Mümtaz, Hüseyin

8 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım...*, s. 261, 288-290. Akyıldız, *Tanzimat Dönemi...*, s.111-113. Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre, 2001, s. 35.

9 Bu bölümdeki analizler ve tablolar şu kaynaklardan edinilen bilgilere göre hazırlanmıştır: Ali Rıza - Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, I-II, İstanbul: Tercüman, 1977; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 6 cilt, İstanbul: Tarih Vakfı, 1996. A.D.Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, İstanbul: Pera, 1999. Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*, İstanbul: ISIS, 1999. Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimat Dönemi Maliye Nazırları*, 2 c., İstanbul: Kanaat, 1939 ve *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1977.

10 Sinan Kunalalp, Maliye Nazırlığı mevkiini işgal edenlerin sayısını sehven elli iki olarak vermiştir. Oysa verdiği listede mükerrerler çıkarıldığında elli nazır kalmaktadır. Bkz. *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*, İstanbul: ISIS, 1999, s. xviii.

Mecd ve İbrahim Edib Efendiler bâlâ rütbesiyle kısa bir süre nezaret etmişlerdir. Mehmed Münir Bey Bursa Defterdarı (1880-1884) iken 1881'de iki günlüğüne nazır olmuştur. II. Abdülhamid'in hallinden, yani 1909'dan sonra vezaret rütbesiyle nazır tayin edilmemiştir. Sadece Talat Bey vezir olarak sadrazam atandıktan sonra, daha önce de iki yıl dahiliye nazırını iken vekalet ettiği gibi, paşa olarak Maliye Nazır Vekilliğini sürdürmüştür.

Maliye Nezareti her ne kadar vezirlik rütbesi ve paşalık ünvanı ile kurulduysa da¹¹, maliye nazırını genelde rütbe-i vezaretle göreve gelmemiştir. Sadece altı kişi vezir rütbesiyle beraber nazır tayin edilmiştir: İlk iki nazır Abdurrahman Nafiz ve İbrahim Saib, sonra İbrahim Sarim, Ali Şefik, Mehmed Nevres ve Ahmed Hamdi Paşalar. İlk Maliye Nazırlığının sonraki ay ve yıllarında vezir olan sekiz kişi vardır; ikinci defa maliye nazırını tayin edilirken vezaret rütbesiyle gelenler de dört kişidir. Sekiz nazır, Maliye nezaretinden önce vezaret rütbesine sahip iken, iki nazırın daha sonra başka bir nazırlığa atanırken paşa oldukları görülmektedir.

Tablo 1: Maliye Nazırlarının Vezaret Durumları

Vezaret Tevcihi	Kişi
Rütbe-i Vezaretle Tayin Edilen	6
Maliye Nazırını iken Vezaret Tevcih Edilen	8
İkinci Nezaretinde Vezaret Tevcih Edilen	4
Maliye Nezaretinden Önce Vezaret Tevcih Edilen	9
Sonraki Görevlerinde Vezaret Tevcih Edilen	3
Hiç Vezaret Tevcih Edilmeyen	20
Toplam 50	

B) Bürokratik Kökenleri

Maliye nazırını olmadan önce maliye müsteşarlığında bulunmuş olanlar onüç kişidir. Mehmed Nevres, Mustafa Fazıl, Mehmed Hurşid, Şirvanizâde Rüşdi, Ahmed Hamdi, Mahmud Celaleddin, Hüseyin Tefik ve Talat Paşalar, Mehmed Tefik ve Abdullah Lâmi Beyler ise daha önce maliye silkinde herhangi bir istihdamları olmadan maliye nazırını olmuşlardır.

Bu durum Ahmed Cevdet Paşa'nın maliye nazırlarının ehliyeti hakkında yaptığı eleştirilerin haklılığını fazlasıyla göstermektedir:

“Maliye nazırında iki şey aranır: biri umûr-i maliyece malumat ashabından olmak ve diğeri iffet ve istikamet ashabından olmak (...) Lakin

¹¹ *Tarih-i Lütfi*, s. 264

ehl-i finansiye deyu aranılan maliye nazırı bizde yokdur zannederim. O fenn daha bizde vücuda gelmemişdir itikadındayım. Bizde umûr-i maliyece maharet, maliye hazinesinin kuyûd ve usûl ve furû'una kesb-i malumat etmekden ibaretdir.”¹²

Maliye müsteşarlığından sonra maliye nazırı olanlar dokuz kişi iken, maliye silkinde herhangi bir görevden sonra gelenlerin toplamı yirmiyedidir.

Beş maliye nazırının¹³ daha sonra sadrazamlığa yükseldikleri görülmüştür. Oniki nazır da önce ya da sonra bir vilayette vali olarak bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2: Valilik Yapmış Olan Maliye Nazırları

İsim	Tarih	Vilayeti
1. Musa Safveti Paşa	1845-1853	Tırhala, Şam, Cez. Bahr. Sefid, Kastamoni, Ankara
2. Mehmed Tevfik Paşa	1863-1878	Hüdavendigâr, Rumeli, Kastamonu, Adana
3. Mehmed Hurşid Paşa	1865-69, 74-75, 78-82	Edirne, Ankara
4. Şirvanizâde M. Rüştü	1863-1865, 1874	Şam, Suriye, Haleb, Hicaz
5. Mehmed Sadık Paşa	1870-71, 72, 77, 78-81	Aydın, Tuna, Cez. Bahr. Sefid
6. Ahmed Hamdi Paşa	1871-1873, 74-76, 78-85	Aydın, Tuna, Suriye
7. Yusuf Ziya Paşa	1878-1879, 81-82	Trabzon
8. Abdullah Galib Paşa	1881-1885, 1886-91	Selanik
9. Mehmed Emin Paşa	1875-1877	Haleb
10. Ahmed Münir Paşa	1891-1897	Bursa
11. Mustafa Zihni Paşa	1891-1895	Selanik
12. Abdullah Lami Bey	1920	İstanbul

¹² Ahmed Cevdet Paşa'nın mevâdd-ı şettâyâ dair layihası (tarihsiz, BOA-YEE, 18/1858-93-39) için bkz. Azmi Özcan, “Sultan II. Abdülhamid'in Pan-İslam Siyasetinde Cevdet Paşa'nın Tesiri”, *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895): Sempozyum, 9-11 Haziran 1995*, Ankara: Diyanet Vakfı, 1997, s. 123-141.

¹³ İbrahim Sarim, Şirvanizade Mehmed Rüştü, Mehmed Sadık, Ahmed Hamdi ve Talat Paşalar.

Tablo 3: Maliye Nazırı Olmadan Önceki Son Görevleri

Nezaretten Önceki Görev	Kişi
Başka Nazırlık	10
Maliye Müsteşarı	9
Emin (Defter/Gümrük/Rusumat/Esham/Ağnam)	6
Meclis-i Vala/Şura-yı Devlet Reisi/Azası	5
Muhasebeci (Varidat/Masarifat/Umum.)	4
Başka Müsteşarlık	3
Mebus/Ayan	2
Defterdar	2
Vali	2
Meclis-i Maliye Reisi/Azası	2
Diğer	5
Toplam	50

Maliye nazırlarının ilk defa memuriyete başladıkları kalemlere bakıldığında şu sonuçlara varılmaktadır: Enderun Hazine Odası'nda yetiştikten sonra Hâne-i Hâssa'ya girmiş olan Mehmed Nevres Paşa'nın nezaretine (1862) kadar gelen onüç nazır ya Divan-ı Hümayun'da ya da Defterdarlık'ta çalışmaya başlamışlardır. Yirmibir nazır kariyerine maliye silkinde başlamıştır.

Tablo 4: Maliye Nazırlarının İlk Görev Yerleri

Görev Yeri	Kişi
Maliye/Defterdarlık/Bab-1 Defteri	21
Divan-ı Hümayun	6
Dahiliye Nezareti	3
Saray-ı Hümayun/ Hâne-i Hâssa/ Mabeyn	3
Askeriye	3
Bab-1 Ali/Sadr-1 Âli	3
Maarif Nezareti	3
Mec.Vala / Div.Ahk.Adl./ Şura-yı Devlet	3
Diğer	5
Toplam	50

C) Görev Süreleri

Görev süreleri incelendiğinde en uzun kesintisiz nazırlık yapan zatın, Şubat 1841- Eylül 1845 arasında dört buçuk yıl hizmet veren Musa Safveti Paşa olduğu görülür. Ahmed Reşad Paşa Ağustos 1898-Ekim 1904 arasında

sadece Nisan-Ağustos 1901 arasındaki dört ayda kesintiye uğrayan bir süreklilikle altı yıla yakın nezaret etmiştir.

Ahmed Nazif Paşa'nın Mart 1891-Ekim 1897 arasındaki toplam altı buçuk yıl süren iki nezareti arasındaki kesinti sadece iki aydır (Kasım-Aralık 1895). Ekim 1904'te başlayıp Kasım 1905'te vefatıyla biten nezareti¹⁴ dahil edildiğinde toplam görev süresi en uzun olan da Ahmed Nazif Paşa'dır. Yedibuçuk yıl maliye nazırlığı yapan bu zatın Varidât Muhasebesi'nde başlayan ve 52 yıl süren kariyerinin tamamı Maliye'de geçmiştir. Ahmed Nazif Paşa'nın nazır olmadan önce ondört yıl Duyûn-ı Umumiye idaresinde müdür ve komiser olarak çalışmış olması ve nezaretten sonra, tekrar nazır oluncaya dek, yedi yıl Rusûmât Emîni görevinde bulunması, kariyerindeki istikrara delalet eden diğer göstergelerdir.

Mehmed Ziya Paşa'nın üç yılı aşkın ilk nazırlığı ile sonra eren otuzüç-yılda onbeş maliye nazırı gören II. Abdülhamid devrinde nezaret sürelerinin nisbeten uzun olduğu görülmektedir. Bu devirde görev yapan altı paşa (Ahmed Zühdü, Ahmed Münir, Agop, Ahmed Nazif, Ahmed Reşat ve Mehmed Ziya Paşalar) toplam 25 yıl 7 ay nazırlık yapmışlar; ve hepsi vezaret rütbelerini II. Abdülhamid'den almışlardır. Sonraki dönemde (1909-1922) nezarete gelen ve ikisi daha önce de nazırlık yapmış olan onaltı devlet adamı arasında, bu devre damgasını vuran Cavid Bey, dahiliye nazırı ve sonra da sadrazam olarak vekaleten maliye nazırı olan Talat Paşa ve daha sonraki Tevfik Bey dışında, bir görev yılını aşabilen kimse çıkmamıştır.

Seksendört yıl (Mart 1838-Nisan 1922) boyunca görev yapan elli devlet adamı olduğuna göre nazır başına düşen ortalama görev süresi yirmi aydır.¹⁵ Bir yıldan daha az görev yapmış olan yirmibir nazır bu ortalamanın düşük olmasını sağlamıştır. Toplamda en kısa süreli nazırlık, Münir Mehmed Bey'e (30 Kasım-3 Aralık 1881) ve karışık bir dönemde görev yapan Mehmed Ragıb Bey'e (3-7 Ağustos 1908) nasib olmuştur. Agop Paşa'nın ilk (28-30 Ağustos 1885), İbrahim Edib Efendi'nin ikinci (3-6 Aralık 1882) ve Mehmed Ziya Paşa'nın üçüncü (22-27 Temmuz 1912) nazırlığı bir haftadan az sürmüştür.

14 Köse Hüseyin Hüsnü Efendi (ö.1848), Agop Paşa (ö.1891), Mehmed Ata Bey (ö. 1919) ve Hüseyin Sabri Bey (ö.1920) görevleri sırasında vefatlarıyla biten diğer maliye nazırlarıdır.

15 Abdüllatif Şener, "...[M]ali sorunlar, nezaretin kuruluşundan itibaren maliye nazırlarının sık sık değiştirilmesine neden olmuş, nazır başına düşen ortalama sürekli görev süresi bir yılı bulmamıştır", şeklinde yazmıştır. Bkz. *Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret, 1990, s. 26.

Tablo 5: Maliye Nazırlarının Toplam Görev Süreleri¹⁶

Yıl	Kişi
7 yıldan fazla	1
5-7 yıl	2
3-5 yıl	7
2-3 yıl	5
1-2 yıl	14
1 yıldan az	21
Toplam	50

Bu süreler Osmanlı devlet yapısına benzeyen diğer devletlerdeki duruma nisbeten çok kısadır. Rus Çarlığı'nda, I. Aleksander ile I. Nikolas'ın hizmetinde ölümüne dek yirmibir yıl (1823-44) maliye nazırlığı yapan Alman asıllı merkantilist Kont Egor Kankrin¹³, onaltı yıl (1862-78) aynı görevi üstlenen liberal Mikhail Kristoforoviç Reutern ve onbir yıl (1892-1903) bu makamda bulunan korumacı Sergei Witte gibi¹⁷, sadece üç devlet adamının toplam nezaret süresi neredeyse yarım asrı bulmaktadır.

D) Eğitim Durumları

1830'lu yıllarda doğup 1880'lerde göreve gelen maliye nazırlarının artık mektep mezunu oldukları görülmektedir. Bir kaleme intisaben işe başlamadan önce mektepte okuduklarından, bu kişilerin mülâzemet tarihleri artık daha geç yaşlardadır. 1885'ten sonra maliye nazırı olanların tamamı mektep çıkışıdır. Ahmed Zühdü ve Mustafa Zihni Paşalar Mekteb-i Maarif-i Adliye; Mehmed Cavid, Mustafa Nail, Ahmed Reşat ve Mehmed Tevfik Beyler Mekteb-i Mülkiye mezunlardır.

1880'li ve 1890'lı yıllarda memuriyete başlayan sekiz kişiden yalnızca Talat Paşa'nın, Rüşdiye'den sonra başka bir okula devam etmediğini görüyoruz. Memuriyet artık okullarla sıkı sıkıya irtibatlandırılmış durumdadır. Zira diğer yedi kişiden dördü (Mustafa Nail, Mehmed Tevfik, Cavid, Ahmed Reşad Beyler) II. Abdülhamid'in gözde eğitim kurumu olan Mekteb-i Mülkiye'den mezunken, ikisi (Abdullah Lâmi ve Raşid Beyler) Mekteb-i Sultani ve yalnızca biri (Faik Nüzhet Bey) İdâdi mezundur.

¹⁶ Walter M. Pintner, "Government and Industry During the Ministry of Count Kankrin, 1823-1844", *Slavic Review*, vol. 23, Issue 1 (March 1964), s. 45-62.

¹⁷ Jacob W. Kipp, "M.Kh.Reutern on the Russian State and Economy: A Liberal Bureaucrat during the Crimean Era, 1854-60", *The Journal of Modern History*, Vol.47, Issue 3 (Sep., 1975), s. 437-459.

Bir ara *Divan-ı Muhasebât*'ta verilen *Usûl-i Defteri* derslerini almış olan Mehmed Rifat Bey (d.t. 1856) , Mehmed Ziya Paşa (d.t. 1860) ve Mehmed Nazif Bey (d.t. 1859)'in, 1873, '74 ve '75'te kalemlere girdiklerine göre aynı nesli temsil eden maliyeciler oldukları düşünülebilir. Kendilerinden önce ve sonrakilerin işe başlama tarihleri çok farklıdır. En yakını olan Abdurrahman Vefik Bey Kırım'da Rüşdiye okuduktan sonra 1877'de taşrada, İzmit Muhasebe kaleminde göreve başlamıştır; Divan-ı Muhasebât'taki derslere katılmış olma imkânı ve ihtimali yoktur. 1870'li yıllarda ilk işine giren başka kimse yoktur. Rüşdiye'den sonra Menşe-i Küttâb-ı Askerî'de ve Divan-ı Muhasebât'ta ders görmüş olan Mehmed Nazif Bey'in geç yaşlarda Mekteb-i Hukuk'u bitirmesi dikkat çekmektedir.

E) Sosyal Kökenleri

Maliye nazırlarının yarısından fazlasının babası da kalemiyedendir. Mustafa Fazıl, Abdullatif Subhi Paşalar ile Mehmed Nazif ve Abdullah Lami Beyler paşa çocuklarıdır. Mehmed Nevres, Ahmed Hamdi ve Mahmud Celaledin Paşalar da paşa torunudurlar. Babası da Maliye/Bab-ı Defteri'ye müntesib olanlar az değildir: Mehmed Sadık Rifat Paşa Masarifat Nazırı Ali Bey'in, Yusuf Ziya Paşa Gümrükçü Akif Efendi'nin, İbrahim Edib Efendi Mal Müdürü ve Ordu Defterdarı İshak Nureddin Efendi'nin, Hüseyin Sabri Bey Umumiye Muhasebesi mümeyyizlerinden Ahmed Rifat Efendi'nin, Ahmed Reşat Bey Dahiliye Nezareti Muhasebesi mümeyyizlerinden Raif Bey'in, Faik Nüzhet Bey Diyarbekir Defterdarlığında bulunmuş olan Osman Nüzhet Bey'in oğludur. Son Maliye Nazırı Abdullah Lâmi Bey'in babası sabık Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa'nın 1863'te Kıbrıs ve sonra Sayda Muhasebeciliği'ni deruhde ettiği unutulmamalıdır. Vidinli Tevfik ile Mustafa Zihni Paşaların babaları muhassıllık yapmıştır.

Tablo 6: Maliye Nazırlarının Baba Meslekleri

Meslek	Kişi
Kalemiye	3
İlmiye	7
Askeriye	5
Tüccar	6
Derebeyi	1
Köle	1
Bilinmeyen	7
Toplam	50

F) Entelektüel Boyutlar

Maliye Nazırları arasından eli kalem tutan ve eser bırakan çok sayıda insan çıkmıştır. Bu kitaplar sadece maliye ile de ilgili değildir. Birkaç örnek vermek gerekirse; Arapça, Fransızca, İtalyanca ve Rusça bilen Mehmed Kani Paşa *Tarih-i İskender* mütercimidir. Mehmed Hurşid Paşa, komisyon başkanı olarak gönderildiği doğu vilayetlerinden *Hudud Seyahatnamesi* ile dönmüştür. Ahmed Zühdi Paşa'nın *Mecmua-yı Zühdiye* adlı bir fıkıh kitabı vardır. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in de babası olan Maliye Nazırı Abdullatif Subhi Paşa, felsefe, tarih ve arkeoloji konularında eserler vermiştir. Hüseyin Tevfik Paşa kendi devrinde ün yapmış bir riyaziyeciydi. II. Abdülhamid'in beş yıl (1886-91) dahiliye nazırlığını ve ölünceye dek altı yıl (1891-97) Bursa valiliğini yapan Ahmed Münir Paşa, bizde ilk *Usûl-i Defterî* yazarıdır. Mehmed Münir Bey *Tasvir-i Efkâr* ve *Ceride-i Havâdis*'te muharrir idi. Osman Nuri Bey, ki yine Abdülhamid döneminde dokuz yıl (1881-90) vilayetlerde defterdarlık, sekiz yıl (1901-09) Meclis-i Maliye Reisi yapmış, *Ekonomi Politik* kitabı yazmıştır. Cavid Bey'in dört ciltlik *İlm-i İktisat* ve sonra *İstatistik* kitaplarını herkes tanır. Onüç yıl (1897-1908) Mehtab-i İdadiye Müdürlüğü yapan Mustafa Nail Bey de *İlm-i Servet* ve *Hayat-ı Düvel* sahibidir. En uzun ömrü yaşayan Maliye Nazırı Abdurrahman Vefik Bey'in (1857-1956) eserleri arasında *Tekâlif Kavaidi* ve *Tarih-i Mâlî* en meşhurlarıdır. Mehmed Ata Bey meşhur Hammer mütercimidir. Kâmus yazarı Şemseddin Sami'nin damadı olan Raşid [Erer] Bey *Türklere karşı Haçlı Seferlerini* anlatan bir tarih kitabı yazmıştır.¹⁸

Ottoman Ministers of Finance, 1838-1922

Abdülhamit KIRMIZI

Abstract

From the proclamation of Tanzimat until the foundation of Turkish Republic the Ottoman State witnessed fifty different Ministers of Finance all in charge within eighty-four years. Their ranks, educational and bureaucratic backgrounds, tenure times, social roots and intellectual dimensions are investigated in order to understand the evolution of an administrative institution and the ruling elite of it. The evolution of the Ministry itself is summarized in the first part of the paper in purpose of orientation.

¹⁸ 1948'de Ahmed Halit Kitabevi'nce yayınlanan bu eserin yeni edisyonunu (İstanbul: Kaknüs, Eylül 2002) hazırlayan Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre, Galatasaray Lisesi'nde kendisine tarih öğretmenliği yapmış olan Raşid Bey'e bir vefa borcu ödeyerek kadirşinashğım izhar etmiştir.

Maliye Nazırı	Görev zamanları	Top. Süre	Diğer Önemli Görevleri	Evladı/Akrabası
Abdurrahman Nafiz Paşa	Mar 1838-Eyl 39, Eyl 45-Şub 47, Nis 48-Şub 49, Eyl 49-Haz 50, Ağu 51-Eki 52	4 yıl 8 ay	Mukataat Nazırı (1829-31, 1833-37)	1. Refi' Mehmed Bey: Müderris (ö.l. 1855), 2. Rifat Mustafa Bey: Mec. Muhasebe Azası (ö.l. 1853), 3. Abdülkâtilif Bey: Hazine-i Evrak Müdürü. Torunu Hikmet Molla Bey
Hacı İbrahim Saib Paşa	Eyl 1839-Şub 41	1 yıl 6 ay	Tophane Nazırı (1832-37); Manisa'ya nefy (1842-45)	1. Refik Ali Rıza Bey: Dahiliye Müsteşarı, ŞD Azası, Haz. Hassa Nazırı, Serasker Müst., Şehremini, Sadaret Müst. (1870-76) 1877'de azl. '79'da fevt; 2. Halil Birri Bey: Müderris
Musa Safveti Paşa	Şub 1841-Eyl 45, Kas 53-Kas 54, Ara 56-Tem 57, Mar 58-Şub 59	6 yıl	Vali (1845-1853; Trnhala, Şam, Cez. Bahr. Sefid, Kastamoni, Ankara)	1. Ziya Bey: Maden Heyet-i Fenniyesi Reisi, 2. Rifat Bey: Cemiyet-i Rusumiye Azası. Torunu Kazım Bey: Reji Memuru. Kardeşi Mustafa Efendi: Bahriye Müsteşarı, MV Azası, Surre Emni, Harem-i Şerif Müdürlü (1877-79) iken vefat. Yeğeni Ali Bey: Maliye Mektubcusu, Div. Muhasebat Azası, Div. Muhakemat Azası iken 1877'de vefat.
İbrahim Sarım Paşa	Şub 1847-Şub 48	1 yıl	SADRAZAM (1848); Londra Sefiri (1837, 1844-45)	K.pederi: Reisülküttab Necib Efendi

Maliye Nazırı	Görev zamanları	Top. Süre	Diğer Önemli Görevleri	Evladı/Akrabası
Mehmed Sadık Rifat Paşa	Mar-Nis 1848	2 ay	Hariciye Nazırı (1840, 1843-45, 1847, 1852), Viyana Sefiri (1836-38, 1842-43)	1. Rauf Mehmed Paşa: MV, ŞD, kısa müddetlerle Başvekalet Müst (78), Bingazi Valisi, Midilli Mutasarrıfı (79), 1882'de ŞDA iken Vezaret, 83'de fevt. 2. Mütze hane memuru Ahmed, 3. Said: Bahriye Zabiti. Damadı: Reşid Paşazade Ahmed Celal Paşa.
Köse Hüseyin Hüsnü Ef.	Şub-Ağu 1849 (fevt)	6 ay	Maliye Müsteşarı (1837-39), Defterdar (1841-44, Konya, Bolu)	1. Saffet Bey: Varıdat Müdürü iken 1883'te fevt. 2. Rauf Bey: Haz. Hassa Mümeyyizi iken 1879'da fevt. 3. Hakkı Bey: Şehremaneti Muhasebe Klm. hulefasından iken 1885'te fevt.
Mehmed Halid Efendi	Haz 1850-Ağu 51	1 yıl 3 ay	Rumeli Defterdarı (1846-49)	1. Halil Neşet Bey: Adliye Memuru, 2. Halet Bey: Haleb Mektubcusu, D. Ahk. Adliye Azası Adliye, sonra Maarif Mektubcusu.
Ahmed Muhtar İtisami P.	Eki 1852-Kas 53, May 55-Ara 56, Haz-Kas 60	4 yıl 2 ay	Tophane Nazırı (1845-51, 1853-54), Haz. Hassa Nazırı (1855-60)	Mehmed Vahid Bey: Mektubi ve Amedi Klm. hulefasından, 1894'te fevt. Torunu Ahmed Muhtar: Amedi Klm. Eczacı Mektebi, sonra ticaret. Torununun damadı Hamdullah Suphi Tanrıöver
Ali Şefik Paşa	Ara 1854-May 55	5 ay	Mabeyn Başkatibi (1842-48), Evkaf Nazırı (1848-50, 60-61, 63)	Rifat Bey: Mec. İdare-i Evkaf Azası.
Mehmed Hasib Paşa	Tem 1857-Mar 58, Şub 59-Haz 60	2 yıl	Evkaf Nazırı (1834-36, 1838-39, 1844-48, 1854-57, 1858-59)	Hakkı Bey: Hariciye Mektubi hulefasından, 1865'te Beytulmal Müdürü (öl. 1870). Damadı Hakkı Bey: Taira Defterdarı (öl. 1873).

Maliye Nazırı	Görev zamanları	Top. Süre	Diğer Önemli Görevleri	Evladı/Akrabası
Mehmed Tefvik Paşa	Kas 1860-Kas 61	1 yıl	Vali (1863-78, H'gar, Rumeli, Kastamonu, Adana), Tekaiüd Sandığı Nazırı (1883-1901); Şeyhulvüzera (1860-1902)	Adil Bey: Dahiliye Nazırı (Ferid Paşa hükümetinde; 150'liklerden, Avrupa'da öldü: 1924)
Ebubekir Mümtaz Efendi	Kas 1861-Haz 62	8 ay	Maliye Müsteşarı (1859-61), Sadaret Müsteşarı (1862-68)	1. Şehremini İreşid Mümtaz Paşa; 2. Defter-i Hakani Nazırı Ali Rıza Paşa
Hüseyin Mecid Efendi	Haz-Tem 1862	2 ay	Dar-ı Şura-yı Askeri Azası (1845-61), Maliye Müsteşarı (1862-62)	1-2. Babıseraskeri mümevızileri Vahid ve Tefvik Beyler; 3. Hariciye Odası Evrak Müdiriyetinden mütekaid Refik Bey
Mehmed Nevres Paşa	Tem 1862-Oca 1863	4 ay	Serkurena (1866-71), Şair ("Enderumi")	-
Mustafa Fazıl Paşa	Oca 1863-Mar 1864, Ağu 1870-Oca 1871	1 yıl 8 ay	Meclis-i Vala Azası (1851-59, 1861-62), Avrupaya nefy (1866-67)	Vüzeradan Osman Fazıl, Mahmed Ali ve İbrahim Paşalar. Damadı Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa.
Mehmed Kani Paşa	Mar 1864-Nis 1865, Oca-Ağu 1878, Şub-May 1879	1 yıl 5 ay	Rusumat Ermini (1862-64, 1865-71, 1875-78), Tr, Ar, Fr, İtal, Rus. Tarih-i İskender Mütercimi.	1. Rifat Bey: Hariciye memuru, Bursa Reji Nazırı, (iki cilt Hukuk-ı Düvel'i var). İtorunu Duyun-ı Urnumiye Müdiri Vahid Bey. Damadı şair Mehmed Eşref Paşa: Tahran Sefiri, Selanik Vâlisi, Ruscuk Kumandanı

Maliye Nazırı	Görev zamanları	Top. Süre	Diğer Önemli Görevleri	Evladı/Akrabası
Mehmed Hürşid Paşa	Nis-Ara 1865	1 yıl	1865-69, 1874-75 Edirne, 1878-82 (fevt) Ankara Valisi. "Hudud Seyahatnamesi". yazarı.	1. Roma Sef. Katibi ve Serkarın(-i S.Reşad) Halid Bey. 2. Bükreş Sefiri iken ölen Süleyman Bey
Şirvanizade M Rüştü P	Ara 1865-Şub 1869, Oca-Haz 1871, Şub-Nis 1873	3 yıl 7 ay	SADRAZAM (1873-74), Vali (1863-1865, 1874; Şam, Suriye, Haleb, Hicaz)	-
Mehmed Sadık Paşa	Şub 1869-Ağu 70, Ağu-Kas 1871, Ağu 72-Şub 73	2 yıl	SADRAZAM (1878), Vali (1870-71, 1872, 1877, 1878-81; Aydın, Tuna, Cez.Bahr. Sefid)	-
Ahmed Hamdi Paşa	Haz-Ağu 1871, 1873-74	1 yıl 2 ay	SADRAZAM (1878), Vali (1871-1873, 1874-76, 1878-85; Aydın, Tuna, Suriye)	-
Yusuf Ziya Paşa	Kas 1871-Şub 1872, Mar 1874-Nis 1876, Oca 1877-Oca 1878	3 yıl 5 ay	Vali (1878-79, 1881-82; Trabzon)	-
Abdullah Galib Paşa	Şub-May 1872, Nis 1876-Oca 1877	1 yıl	Evkaf Nazırı (1891-1904), Selanik Valisi (1881-85, 1886-91)	Damadiar: 1. ŞD Maliye D.Reisi iken ölen Cemal Bey, 2. Duyun-ı Urmum. İst ve Müllh. BaşMdr'den müteakid Fevzi Bey (oğlu Hariciye memuru Fahir Bey S. Hamid'in kızı Şadiye ile evli)

Maliye Nazırı	Görev zamanları	Top. Süre	Diğer Önemli Görevleri	Evladı/Akrabası
Mehmed Emin Paşa	May-Ağu 1872	4 ay	Haleb Valisi (1875-77), Muhacirin Komisyonu Reisi (1877-79, fevt)	-
Ahmed Zühdi Paşa	Ağu 1878-Şub 1879, May-Kas 1879, Mar-Ara 1887, Nis-Eyl 1901	2 yıl 2 ay	Maliye Müsteşarı (1873-78)	-
İbrahim Edib Efendi	Kas 1879-May 1880, 3-6 Ara 1882 (3 gün)	7 ay	Maliye Müsteşarı (1872-78), Rusumat Emni (1882-99)	-
Abdullatif Subhi Paşa	May 1880-Oca 1881	1 yıl 3 ay	Meclis-i Vela Azası (1854-61, 1861-63)	1. Erzurum VII. Mektubcusu iken ölen Ayetullah Bey. 2. Hamdullah Suphi Tanrıöver
Hüseyin Tevfik Paşa	Oca-Tem 1881, Eki 1897-Ağu 1898	1 yıl 5 ay	Washington Orttaelçisi (1883-89)	-
Ahmed Münir Paşa	Tem 1881-Kas 1882, Ara 1882-Ağu 1885	4 yıl 1 ay	Dahiliye Nazırı (1886-91), Bursa Valisi (1891-97)	-
Münir Mehmed Bey	30 Kas-3 Ara 1881	4 gün	Maliye Müsteşarı (1879), Bursa Defterdarı (1880-84, fevt)	Suad Bey; Sadaret Mektubi hulefasından.
Mustafa Zihni Paşa	Eki 1885-Ara 1886	1 yıl 2 ay	Ticaret ve Nafia Nazırı (1899-1909); Selanik Valisi (1891-95).	-

Maliye Nazırı	Görev zamanları	Top. Süre	Diğer Önemli Görevleri	Evladı/Akrabası
Agop Kazazyan Paşa	28-30 Ağu 1885, Ara 1886- Mar 1887, Ağu 1888- Mar 1891 (fevt)	2 yıl 11 ay	Hazine-i Hassa Nazırı (1879-1891)	-
Mahmud Celaleddin Paşa	Ara 1887-Ağu 1888	8 ay	Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Azası (1878-88), Ticaret ve Nafia Nazırı (1895-99, fevt)	1. Münir Paşa: Paris Sefiri. 2. Ziya Bey: Ziraat Nezareti memuru.
Ahmed Nazif Paşa	Mar 1891-Kas 1895, Oca 1896-Eki 1897, Eki 1904-Kas 1905 (fevt)	7 yıl 6 ay	Duyun-ı Umumiye Komiseri (1882-92), Rusumat Emini (1897-1904)	-
Hüseyin Sabri Bey	Kas 1895-Oca 1896, Eyl-Eki 1920 (fevt)	4 ay	1895-1907 Mazul	-
Ahmed Reşat Paşa	Ağu 1898-Nis 1901, Eyl 1901-Eki 1904	5 yıl 9 ay	1904-1927 (fevt) Mazul	-
Mehmed Ziya Paşa	Ara 1905-3 Ağu 1908, 7 Ağu 1908-Şub 1909, 22-27 Tem 1912 (5 gün)	3 yıl 2 ay	Nafia Nazırı (1918-20)	-
Mehmed Rifat Bey	Şub-Nis 1909, May-Tem 1909, Oca 1913-Şub 1914	1 yıl 5 ay	Vilayetlerde Defterdar (1885-93), Divan-ı Muhasebat Reisi (1909-13)	1. Anadolu Ajansı Umum Mdr. Muvaffak Bey. 2. Paris Sefiri Numan Memencioğlu. Damadı: İnhisarlar Um. Mdr. Bedi Büktaş. K. pederi: Namık Kemal

Maliye Nazırı	Görev zamanları	Top. Süre	Diğer Önemli Görevleri	Evladı/Akrabası
Mehmed Ragıp Bey	3-7 Ağu 1908	4 gün	Vilayetlerde Defterdar (1879-99)	1. Maliye Müfettişi (Meşrutiyet-Cumhuriyet arası), sonra tüccar Nazım Ragıp Bey. 2. İstıda Tahsil Şube Mdrlerinden Celal Bey
Osman Nuri Bey	Nis. 1909	18 gün	Vilayetlerde Defterdar (1881-90), Meclis-i Maliye Reisi (1901-09)	1. Dahiliye Tefiş Heyeti Reisliğinden emekli iken 1947'de ölen Süleyman Fethi Umar. K. pederi Edhem Perrev Paşa
Mehmed Cavid Bey	Tem 1909-Eki 1911, Mar-Kas 1914, Mar 1917- Kas 1918	4 yıl 7 ay	1926 İdam	-
Mustafa Nail Bey	Eki 1911-Tem 1912	10 ay	Mekاتب-i İdadiye Müdürü (1897-1908)	-
Abdurrahman Vefik Bey	Tem 1912-Oca 1913, Kas 1918-Şub 1919	8 ay	1913-18 ma'zül (İtilafçı)	Torunu Prof. Feridun Ergin
Mehmed Talat Paşa	Kas 1914-Şub 1917 (vekaleten)	2 yıl 4 ay	SADRZAM (1917-18), Dahiliye Nazırı (1909-11, 1913-17)	-
Mehmed Ata Bey	Şub-Mar 1919 (fevt)	1 ay	İslahat-ı Maliye Komisyonu Azası (1908-19)	Dr. Galib Ata
Mehmed Tevfik Bey	Mar 1919-Mar 1920, Nis-Kas 1922	1 yıl 7 ay	Mabeyn (1885-97), Kudüs Mutasarrıfı (1897-01)	-

Maliye Nazırı	Görev zamanları	Top. Süre	Diğer Önemli Görevleri	Evladı/Akrabası
Faik Nüzhet Bey	Mar-Nis 1920 (22 gün), Ağu 1921-Nis 1922	9 ay	Maliye Müfettişi (1909-19)	-
Ahmed Reşat Bey	Nis-Ağu 1920	4 ay	Vilayetlerde Defterdar (1909-12), 1912-1920 ma'zul (II muhalifi)	-
Mehmed Nazif Bey	Ağu-Eyl 1920	38 gün	Divan-ı Muhasebat II. Reisi (1908-15), ŞD Mal. ve Naf. D. II. Reisi (1915-20)	-
Raşid Bey	Eki 1920-Oca 1921	3 ay	Maliye Sermüfettişi (1909-18)	-
Abdullah Lami Bey	Oca-Haz 1921	6 ay	Şura-yı Devlet Azası (1902-19), İstanbul Valisi (1920)	-